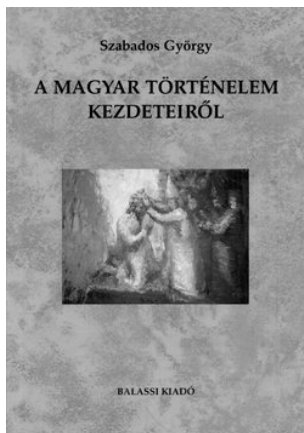

„Emlékezzünk régiekről”

SZABADOS GYÖRGY: A MAGYAR TÖRTÉNELEM KEZDETEIRŐL
(AZ ELŐIDŐ-SZEMLÉLET HANGSÚLYVÁLTÁSAI A XV–XVIII. SZÁZADBAN)

Balassi Kiadó
Budapest, 2006
245 oldal, 2600 Ft

Szabados György első önálló könyvét lapozhatja föl az olvasó. A szerző neve és tevékenysége nem ismeretlen a *Tiszatáj* rendszeres olvasói számára, hiszen dolgozataival és könyvismertetéseivel találkozhattak már a folyóirat lapjaiban. A szegedi József Attila Tudományegyetem (ma: Szegedi Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Karán végezte tanulmányait, s 1995-ben itt vehette át magyar–történelem szakos tanári diplomáját. 1994-ben kapcsolódott be az egyetemi oktatásba, 1999-től – megalakulásától kezdve – az MTA–SZTE Magyar Medieviztika Kutatócsoportjának tagjaként tevékenykedik, jelenleg tudományos főmunkatársként. A kutatócsoport létrejöttéről, felépítéséről, valamint a szegedi középkortudomány korábbi munkájával való szerves kapcsolatáról Szabados György tollából olvashattak áttekintést a *Tiszatáj* 2007. évi decemberi számának olvasói. Az ismertetést szerzőnk, valamint a csoport további hét tagjának egy-egy tanulmánya követi. Szabados György 2003-ban védte meg PhD-értekezését a Szegedi Tudomány-

egyetemen. A disszertáció magas színvonaláról tanúskodik, hogy 2004-ben Akadémiai Ifjúsági Díjat nyert vele. Jelen monográfia erre az értekezésre épül.

A jól áttekinthető, logikus felépítésű medieviztikai-historiográfiai jellegű munka, amint alcíme is jelzi, azt vizsgálja, hogyan alakultak a magyarság régmúltjáról alkotott nézetek a XV–XVIII. századi történetírásban. A monográfia a *Bevezetésen*, az *Összegzésen*, valamint az imponálóan gazdag hazai és külföldi szakirodalmat felvonultató *Rövidítések és Irodalom* című egységen kívül öt fejezetből áll. A fejezetek alfejezetekre tagolódnak, ezzel is segítve az olvasót a sok értékes adatot, tényanyagot számba vevő mondanivaló követhetésében.

Az I. fejezet (*Előzmények – a krónikás hagyomány*) három alfejezetben (*I. Hagyomány és kritika – a kezdetek hangsúlya Kézai Simon előtt*; *II. A hun történet beillesztése. A hangsúly eltolódása Attila felé*; *III. A krónikás műveltség kései emléke. Csáti Demeter és az Ének Pannónia megvételeiről*) arról értekezik, hogyan látják középkori krónikásaink a magyar előidőket. Szabados György rámutat arra, hogy korai íróink a múlt feltárása közben saját gondolataikat is megfogalmazzák a régi eseményeket illetően, „elmélkednek” azokon, „s jelenüknek szóló” aktuális megállapításokat is írásba foglalnak. Ez az ábrázolásmód eredményezi, hogy hazai történetírásunkban a száraz, tényközlő annalisztikus

forma helyett a regényesebb gesta műfaja honosodott meg. Ennek kapcsán a szerző kitér Anonymus gestájának jelentőségére és hatására, valamint ismerteti más kutatók értékelő megjegyzéseit Béla király Névtelenjének munkájáról. Az első alfejezet nélkülözhetetlen része az a fejtegetés, amelyben Szabados György röviden áttekinti annak a vitának a főbb megállapításait és hozadékát, amely a magyar ősidőkről, valamint a keresztény államszervezésről szóló legkorábbi írásmű keletkezési idejéről és műfajáról – ősgesta vagy őskronika – bontakozott ki, és máig sem jutott nyugvópontra a történeti kutatásban. Mindezek után logikusan következik a két nagy XIV. századi krónikakomplexum: a Budai, valamint a Képes Krónika családjának értékelő ismertetése. A második alfejezet Kézai Simon munkájának fontosságát emeli ki, hangsúlyozza a hun történet írásba foglalásának, valamint annak a jelentőségét, hogy Kézai ábrázolásmódja révén a honfoglalás korának nagy egyéniségei közül Attila személye került előtérbe a történeti hagyományban. A könyv szerzője kitér a magyar hun hagyomány és a hun monda fogalmára, a kettős honfoglalás kérdéskörére, valamint a magyar honfoglalás dátumának ingadozására, s mindezek különféle értelmezéseire, értékeléseire a magyar történeti kutatásban. Szabados György behatóan elemzi azon Thuróczy János krónikájának anyagát, látásmódját, elődeihez való viszonyát is, aki Attilát úgy ábrázolja, mint Mátyás király előképét. Értékes színtöltja a munkának a Csáti Demeterről és az *Ének Pannónia megvételeéről* szóló alfejezet. Szabados György alapos elemzésnek veti alá a szerző életének és munkásságának alakulását, továbbá az író és a mű, valamint az ének és a krónikák viszonyát. A magyar nyelven ránk maradt historikus ének Árpád és népe bejövételét ábrázolja, Árpád személyét állítva előtérbe, s kiragadva a magyarok érkezését a „hun–magyar krónikás kettősségből”, azaz megszüntetve a hun-magyar rokonság, valamint kiiktatva az első hun honfoglalás tételét a műből. Alapos vizsgálat és mérlegelés eredményeként a könyv szerzője arra az álláspontra helyezkedik, hogy a krónikák és az ének között mellérendeltségi viszony áll fenn. Mind az ének archaikus változatát, mind a vonatkozó krónikarészeket a színhagyomány táplálta, és első lejegyzési ideje egyiknek sem állapítható meg. Csáti Demeter ferences szerzetes saját alkotásának csak azt a három strófát tarthatjuk, amelyek Árpád utódlását foglalják írásba. Szabados György helyesen állapítja meg, hogy a ferences szerző érdeme mindezek ellenére igen nagy, mert „a haza megvételeéről szerzett ének lemásolása révén a honfoglalási epika legmélyebb időrétegéből hozott fel veszendő kincseket”, amelyekben „az elbeszélő történeti költészet egy régi emléke sejlik fel”. A monográfia szerzője arra is felhívja figyelmünket, hogy a könyvismertetésünk címeiként is szolgáló buzdítás – „Emlékezzünk régiekről” – a Pannónia megvételeéről szóló munkának az első sora, s hogy a benne foglalt gondolat „mára történettudományunk legszebb hitvallása lett”.

A II. fejezet (*Régi és új a XVI. századi fejlődésben*) első alfejezetének (*Késő középkori humanista alapok. Ransanus és Bonfini*) bevezető soraiban Szabados György felhívja a figyelmet arra, hogy a Mátyás király korabeli történetírásban egyaránt jelen van a régi és az új. A régít a már említett Thuróczy János, az újat a két magyar földre érkezett humanista: Petrus Ransanus és Antonio Bonfini képviseli. A könyv szerzője az előző fejezetre is jellemző pontossággal és alapossággal teszi mérlegre Ransanus és Bonfini munkásságát, kiemelve érdemeiket, és megjegyezve hibáikat. Ransanus esetében megállapítja, hogy gyors munkát végzett, művét kortörténeti irányultság jellemzi, viszont Thuróczynak a régebbi korokra vonatkozó tényanyagát nem sok újdonsággal gyarapítja. A munkában Attila meg-

lehetősen negatív színben tűnik fel, ellentétben a már Kézainál megjelenő, és Bonfini által is követett lényegében pozitív ábrázolásmóddal. Nagy erénye a ransanusi műnek a Szent István királyra vonatkozó anyag bőséges volta, amely egyebek mellett a magyar szentek legendáinak ismeretéről, és forrásként történt felhasználásáról tanúskodik. Szent István király legendáinak kapcsán Szabados György kitér arra a vitára is, amely a kutatásban egy esetlegesen létezett, de ránk nem maradt úgynevezett legrégebbi Szent István-legendára kérdésében bontakozott ki. A problémákör felvetése önmagában Szabados György alapos tájékozottságának és az általa ismert hatalmas anyag lelkiismeretes kezelésének újabb példája. E helyen azonban egy apró pontatlanságot kell korrigálnunk. Szabados egyebek mellett kiemeli, hogy Veszprémy László egyik 1990-ben megjelent tanulmányában, egy ránk nem maradt legenda létezését valószínűsíti, amely az általunk ismerteknél korábbi lehetett, és benne Géza fejedelemnek az a kegyes alakja szerepelhetett, amely Ransanus mintájául szolgálhatott. Veszprémy azonban – és ez elkerülte Szabados figyelmét – 1998-ban megjelent, *Szent Adalbert és Magyarország* című historiográfiai áttekintésének 35. jegyzetében módosítja e véleményét, nem tartván elengedhetetlennek az említett ránk nem maradt legenda egykori létezésének feltételezését. A sok tekintetben újszerű Ransanus-mű Szabados György szerint kiemelkedő jelentőségű a magyarok számára még akkor is, ha a kronológia meglehetősen gyenge pontja az itáliai szerzőnek. E műnek a tényanyagán alapul ugyanis az 1500-as és 1600-as évek történeti műveltsége. Bonfini egyik legnagyobb érdeme, hogy elsőként említi a pannóniai avarok történetét, s ezáltal áthidalja azt az időbeli szakadékot, amely a hunok és a magyarok között korábban húzódott. Ily módon a „hun–avar–magyar tagolású őstörténeti hármaskönyv” alapjait fekteti le, amelyekre olyan későbbi történetírók építik munkájukat mint Otrókoci Főris Ferenc, Timon Sámuel, majd Pray György. Még jelentősebbnek tekinthető az, hogy Bonfini Szent István király képmását végre úgy alkotja meg, hogy az méltóképpen jelképezi a magyar történelem új korszakhatárát. Joggal tartja említésre érdemesnek a könyv szerzője, hogy a nagy itáliai humanista azáltal, hogy elsőként foglalja össze Szent István király törvényeit, egy korábban figyelembe nem vett forrást használ fel. A második alfejezet (*Régies kronológiák és újító kiadványok. Zsámboki János kora*) elején Szabados megindokolja, miért a kortörténet vált a XVI. század uralkodó történeti műfajává. Kiemeli a magyar nyelvű történetírás megjelenésének örvendetes tényét, ugyanakkor figyelmeztet az egyes szerzők vallási és politikai elkötelezettségéből adódó következményekre, jellegzetességekre is. A középkorias műveltséget képviselő kronológiák sorát Bencédi Székely István 1559-ben Krakkóban megjelent *Világkrónikája* nyitja, amely az első magyar nyelven keletkezett történelem, és érdekes módon egyetemes történelmet tartalmaz. A mű magyar vonatkozású részeinek forrásaiként Thuróczy János krónikája és a Budai Krónika jelölhetők meg. Szabados felvázolja Bencédi munkájának európai háttérét, valamint árnyaltan, sokoldalúan elemzi a munka jellegét és jelentőségét. A művét Székely Istvánnal azonos időben, latin nyelven író Gregoriantzi Pál, aki előbb zágrábi, majd győri püspök volt, azokat a magyarországi történelmi és földrajzi tárgyú tudnivalókat adja közre, amelyeket a legfontosabbnak tart. Könyvének nagy érdeme, hogy áttekinthetősége és belső tagolásának világossága minden korábbi munkát felülmúl. Szabados bebizonyítja, hogy a püspök művének megalkotásához Thuróczyt kívül a Képes Krónika családját használta fel, s olvasta a Szent István király tiszteletére írott Hartvik-legendát is. Siegler Mihály szász lelkész időrendi jegyzéket készített la-

tin nyelven, amelynek megírásához a Képes Krónikán kívül német históriákat használt fel. A szakirodalomban felmerült az a nézet, amely szerint Siegler fő forrása Bonfini volt. Szabados meggyőzően bizonyítja, hogy ennek a forráshasználatnak határozottan ellentmond a szász lelkész munkájában fellelhető tipikusan középkorias előidő-szemlélet. Bakschay Ábrahám latin nyelvű királykronológiájának első kiadása 1567-ben jelent meg Krakkóban. A szerző műve elején megjelöli az általa használt forrásokat: Thuróczy, Bonfini és Ransanus műveit, valamint Gregoriantzi Pál kéziratos breviáriumát. Szabados György rámutat, hogy bár a felhasznált művek között a két itáliai humanista is szerepel, a szerző előidő-szemléletét mégis a krónikák határozzák meg. Ransanus és Bonfini hatása csupán az 1500-as évek közepétől kezdve terjedt el a könyvkiadás megélnkülése révén. E megállapítás kapcsán a könyv szerzője megemlíti, hogy az erdélyi Brenner Mártont illeti a kiadói elsőség, aki Bonfini történeti művének első három decasát bocsátotta közre. Szabados megállapítja, hogy Bonfini más kiadóihoz hasonlóan Brenner is függelékkel csatol a műhöz, s tömören áttekintve jellemzi az említett Appendixet. A fejezet folytatásában szerzőnk részletesen kitér Zsámboky (Sambucus) János tevékenységének ismertetésére. Hangsúlyozza múlthatatlan kiadói érdemeit: Petrus Ransanus rövid históriájának sajtó alá rendezését, valamint Bonfini művének két teljes (1568 Bazel, 1581 Frankfurt) kiadását. Ismerteti és értékeli mindkét kiadás Appendixét, kiemelve egyebek mellett Zsámboky saját hadtörténeti munkáit, valamint Oláh Miklós Attila-életrajzát. Sambucus kiemelkedő tudománytörténeti cselekedete Magyarország legkorábbi jogi forrásainak közreadása. Szabados György beemeli könyvének anyagába Zsámboki saját költésű királyepigrammáit, s megállapítja, hogy az ezekben tükröződő ítéletalkotás a jelentős humanista elődök – Ransanus és Bonfini – nézeteit követi. Zsámboki kiterjedt műveltségét és sokoldalú tevékenységét számba véve Szabados joggal teszi szavá, hogy a magyar historiográfia e jelentős egyénisége nem gyűjtött maga köré tanítványokat, és saját monográfiát sem jelentetett meg. Az adott kor igényeinek tett eleget Heltai Gáspár az első magyar nyelvű történeti munka megalkotásával. A könyv 1755-ben a kolozsvári nyomda termékeként látott napvilágot. A kétségtelenül nagy jelentőségű mű fő ihletője Bonfini, látásmódja azonban alapvetően középkorias szemléletet tükröz. E fejezet utolsó egységeként szerepelteti szerzőnk Jacobus Borgasius könyvét, amely 1600-ban Frankfurtban jelent meg, s mintegy 500 év különböző műfajú anyagából ad válogatást. Szabados alapos és logikus elemzés során az anyagból Ioannes Pistorius magyar királygenealógiáját emeli ki, s rámutat annak jelentőségére az előidő-szemlélet vonatkozásában.

A könyv III. fejezete (*A XVII. század kétirányú fejlődése*) három alfejezetet (*I. A királyi Magyarország írói a történelem kezdeteiről. Révay Péter és a Nádasdy-Mausoleum; Petthó Gergely és Zrinyi Miklós; II. A programszerű forráskutatás kezdetei Nyugat-Európában. Caesar Baronius kora. Jezsuita és maurista bencés eredmények; III. A XVII. századi Nyugat-Európában kutató magyarok*) foglal magában. A fejezetcímeket az a – Szabados által kiemelt – jelenség indokolja, hogy erre a korszakra a magyar és a magyarországi történetírás sajátos különválása jellemző. A hazai alkotók tevékenységén a 17. század első felében Thuróczy és Bonfini hatása érezhető, amíg a külföldön élők az európai tudományos élet „felpeszdült szellemi közegében alkottak”. A magyarországiak közül csupán két szerző: Révay Péter és Petthó Gergely foglalkozik a teljes magyar múlttal. Révay Péter koronaőr első munkáját továbbfejlesztve a hetedik évszázadát élő Magyar Királyság és a

Szent Korona történetét készíti el. Munkássága révén ő válik a „Szent Korona-kutatás atyjává”, s elsőként ő tagolja évszázadokra a magyar monarchia történetét, nagyobb hangsúlyt adva ezáltal a Szent István-i alapoknak. Az említett átdolgozás megjelentetésének érdeme unokáját, Nádasdy Ferencet illeti. A mű mögé illesztett függelékben a magyar nádorok Caspar Longelius által készített katalógusa gazdagítja a kötetet, amely Szabados megállapítása szerint „műfajindító volta miatt érdemel figyelmet”. Szintén Nádasdy Ferenc nevéhez fűződik a később Nádasdy-Mausoleum néven ismertté vált díszes album megjelentetése. Összeállítója valószínűleg Lanzmayr Ferenc volt. A kötet az antik elogium műfaját felidézve latin és német nyelvű képzeletbeli sírfeliratok által hirdeti uralkodóink valós vagy költött tetteit, kezdve a hunok bejövetelével, s eljutván egészen a megírás koráig. A munka jelképpé választott személyiségekként Álmot, Árpádot és Szent Istvánt emeli ki. Szabados rámutat, hogy ez a szemléletmód azért is figyelmet érdemel, mert viszontlátjuk XVIII. századi jezsuita tudósaink, különösen Katona István felfogásában. A XVII. század egyetlen magyar nyelvű teljes magyar történetének elkészítője, Gerei Petthő Gergely rövid krónikájában népszerű összegzésre törekedett. Munkájának azonban van máig ható újítása, amennyiben ő jelölte meg a magyar politikatörténet nagy korszakhatárait 1301-ben és 1526-ban. A krónikát Zrínyi Miklós jelentette meg 1660-ban. E helyen Szabados kitér a költő-hadvezér vonatkozó tevékenységére is. Kiemeli, hogy az 1556–1557 telén alkotott *Mátyás király életéről szóló elmélkedések* című munkája sajátosan újszerű látásmódot tükröz azáltal, hogy Attilát „hun Szent Istvánként” ábrázolja. A III. fejezet következő részében találjuk meg a 17. századi magyar történetírás már említett külföldi vonulatát. A második alfejezet azt a közeget ábrázolja jól áttekinthetően, amelyben a külhoni magyar történetírók dolgoztak. Szabados kiemeli, hogy a reformáció kihívására válaszul e korszakban indul gyors fejlődésnek mind a protestáns mind a katolikus történetírás. Hangsúlyozza a jezsuita rend szerepét, valamint Laurentius Surius karthauzi apát és Caesar Baronius tevékenységét. E korszakban válik fontossá az adatok pontossága, kerül előtérbe a forráskutatás. Baronius munkájában tűnnek fel először a módszeres kútfőhivatkozások, egyelőre azonban csak az oldalak szélén található jegyzetekként. E korszakban alakulnak ki a történeti segédtudományok. Szerzőnk kitér még Flaccus Illyricus, Bolland, „a maurista tudomány atyja” Luc d’ Archéry, továbbá Mabillon tevékenységére, valamint a *Corpus Byzantinae Historiae* jelentőségére, amely révén Párizs a bizantinológia fővárosává vált. A magyar historiográfia külhoni vonulatát négy történetkutató képviseli: a római jezsuita Inchofer Menyhért, valamint a protestáns Ambrózy János, Nadányi János és Otrókosi Fóris Ferenc. Inchofer kétkötetes egyháztörténeti évkönyvében, melynek módszere Baroniusén alapul, a magyarországi egyháztörténet megírását tűzte ki céljául. Az első kötet, amely 1059-ig halad, nyomtatásban is megjelent, az 1109-ig terjedő második kéziratban maradt. Szabados értékelése szerint Inchofer „forrásalapozottságban és anyagkezelésében meghaladja Bonfini humanista históriáját”, továbbá a XVIII. századi magyar tudományra gyakorolt hatása miatt kritikai történetírásunk előfutárának kell őt tekintenünk. Ambrózy János a magyarok eredetének kutatásán fáradozott rendkívüli műveltséggel felvértezve, s igen tekintélyes hivatkozott forrásanyag alapján. A korabeli historiográfia tendenciájába jól beleilleszkedő, érdekes színfolt Nadányi János latin nyelvű rövid magyar története, a *Florus Hungaricus*. Az organikus történetfelfogást képviselő antik római szerző, Florus példájára írott angol, dán, lengyel „Florusok” szolgáltatták számára a min-

tát. Szabados a mű hibáit és erőnyeit egyaránt előszámlálván megállapítja, hogy a magyar „Florus” megállta helyét az egyéb nemzeti „Florusok” között, s mivel angol nyelvre is lefordították, a kizárólag angolul értő közönség Nadányi művéből ismerte meg a teljes magyar történelmet. A göröngyös életpályát bejáró Otrokocsi Fóris Ferenc külhoni tanulmányai révén „a protestáns műveltség legjavából részesedett”, mielőtt belekezdett a magyarok eredetéről szóló munkába. A szatmári református kollégium kiváló diákjaként indult, s a legrangosabb külföldi protestáns szellemi központokban tanult és kutatott. Kálvinista hitéért a gályarabságot (1675–1676) is vállalta. Életének a magyar historiográfia következő korszakának alakulását is befolyásoló utolsó nagy fordulópontja volt katolikus hitre térése 1694-ben Nagyszombatban, a magyar jezsuita műveltség fellegvárában. Ettől fogva itt kutatott és tanított, de eljutott Bécsbe és Rómába is. Szabados szavai szerint „személyében hazaérkezett a magyar történetírás”, azaz megszűnt a külföldi és a magyarországi történetírás eddigi elkülönülése. Minderről a negyedik fejezetben értekezik még szerzőnk. Otrokocsi Fóris Ferenc 1693-ban megjelentetett *Origines Hungaricae* című őstörténeti könyve zárja a 17. században Nyugat-Európában napvilágot látott nemzeti históriák sorát. Szabados György Otrokocsi munkásságának és említett művének elemzése kapcsán kiemeli, hogy ebben a műben jelenik meg először a „szilárd előidő-szemléletet” tükröző hun–avar–magyar tagolás.

A IV. fejezetben (*A programszerű történetírás kezdetei [1695–1761]*) a könyv szerzője megállapítja, hogy a 18. század végén új lendületre kapott hazai történetírás legkiválóbb képviselőivé a Jézus Társaság tagjai váltak. A címben kiemelt dátumok e tevékenységnek az elejét és végét jelzik. A folyamat első mérföldköve Kishevenesí Hevenesí Gábor később még tárgyalásra kerülő felhívása, kiteljesedését és „egy új minőség nyitányát” pedig Pray György munkássága képviseli. Az első alfejezetben (*I. A programszerű jezsuita történetkutatás első eredményei. Hevenesí Gábor, Timon Sámuel és Kéri Borgia Ferenc nemzedéke*) Szabados György bevezetésként áttekinti a jezsuiták vezető szerepének kialakulását a korabeli történetírásban. Ezt követően megállapítja, hogy e történetírás „gyökereinek első láncolata Inchofer Menyhértől Hevenesí Gáborig húzódik”. Rámutat Cseles Márton tevékenységének jelentőségére, aki a vatikáni könyvtárban nemcsak a Julianus barát keleti útjáról szóló beszámolót találta meg és másolta le, hanem rábukkant Inchofer Menyhért már tárgyalta egyháztörténetének kiadatlan második kötetére is, amelyet Hevenesí Gábornak adott át. Hevenesí a bécsi Pazmaneum rektora, valamint Kollonich Lipót esztergomi érsek gyóntatója, lényegében Inchofer munkásságának és örökségének folytatására buzdít, amikor a magyar egyháztörténet forrásainak rendszeres és szervezett felkutatására szólítja fel a történészeket már említett, 1695 táján megjelent felhívásában. Nagy érdeme Hevenesinek, hogy az oklevelek jelentőségének felismerésével a legnépesebb forráscsoportra hívta fel a figyelmet, megteremtve ezzel a diplomatikát mint a történettudomány egyik segédtudományát. A XVIII. századi jezsuita történetírás másik vonulatát Otrokocsi Fóris Ferencre vezethetjük vissza. Szabados kiemeli Otrokocsi katolikus hitre térésének – más kutatók által figyelmen kívül hagyott – jelentőségét. Egyrészt: a katolizálás révén protestáns szellemi műhelyekben elsajátított tudásanyaggal gazdagodott a jezsuita történetírás, másrészt: a Hevenesí által létrehozott egyházi vonal mellett Otrokocsi tanítványai révén őstörténeti munkák is születtek. Ily módon a programszerű hazai jezsuita történetírásnak hazai előzményei ugyan nem voltak, de katolikus és protestáns „gyökerekkel” egy-

aránt rendelkezett. Ezt követően Szabados ismerteti a korabeli munkákat. Elemzi Földvári Mihály és Timon Sámuel, valamint Kéri Borgia Ferenc tevékenységét, érinti Péterffy Károly első összegzését a hazai zsinatokról, s részletesen kitér Joannes Stiltingus bollandista tudós Szent István királyról készített életrajzára. Megállapítja, hogy Kéri Borgia Ferencben a Kelet-római Császárságról készített összefoglalása révén, amely Biborbanszületett Konstantin császár magyar vonatkozású fejezeteit ismertette meg a magyar kutatással, a hazai bizantinológia megalapítóját tisztelhetjük. Igen nagy jelentősége van Ioannes Stiltingus művének is, mivel munkája tekinthető az első mai értelemben vett tudományos feldolgozásnak, amely a magyar államszervezés koráról és annak kiemelkedő alakjáról, Szent István királyról készült. A második alfejezetben (II. „A jezsuitákon kívüli világ” korabeli eredményei. Bél Mátyás és az első Anonymus-kiadás. Desericzky József Ince) a protestáns Bél Mátyás és a piarista Desericzky József Ince tevékenységét tárgyalja Szabados György. Megemlíti Bél Mátyás tanári, valamint alkotói-forráskiadói munkásságát. Kiemeli a Bél történeti munkájában fellelhető szkíta–hun–avar–magyar folytonosságot, amelyet senki nem fogalmazott meg rajta kívül ilyen egyértelműen, valamint a keresztény évszázadok politikatörténeti időhatárainak nagy tisztánlátásra valló kijelölését. Bél Mátyás történetirői kísérleteit azonban kiadói tevékenysége sokszorosan fölülmúlja. Az *Adparatus ad Historiam Hungariae* – noha befejezetlenül áll előttünk – igen jelentős történelmi kiadvány, amely több mint 1000 év terméséből ad értékes válogatást. Bél Mátyás legnagyobb érdeme azonban az, hogy a bécsi könyvtár gyűjteményében rábukkant a Hét vezér történetét tárgyaló műre, azaz Anonymus *Gesta Hungarorum*ára, s ő készítette elő a munkát kiadásra. A művet egyik tanítványa, Johann Georg von Schwandner jelentette meg forráskiadvány-sorozatának élén, 1746-ban. Anonymus Gestájának napvilágra kerülése rendkívüli jelentőséggel bír a magyar előidő-szemlélet vonatkozásában is. A mű annak elbeszélése során, hogyan vívta meg a hét vezér az országot, a IX. századi honfoglalásmondák leggazdagabb kincsesbányáját jelenti. A vezérek közül kiemelkedő két fejedelem, Álmos, az apa és fia, Árpád ismertségben és jelentőségben Attila mellé kerül, s nemzeti történelmünk ősjelképévé lesz. Anonymus Álmost teszi meg a „magyar történelem hatalmas (újra)kezdő alakjává”. Mindezzel az „Árpád-ház” helyett az „Álmos-ház” gondolatát sugallja. Szabados a következő fejezetben tér ki annak elemzésére, miért nem ez utóbbi jutott diadalra a későbbiekben. Desericzky József Incének, a magyar piarista tudósok legjelesebbikének munkásságából Szabados megemlíti hosszú tanári működését, majd ismerteti kutatói tevékenységét és elemzi történeti tárgyú munkáját, amelyet 1748 és 1760 között folyamatosan jelentetett meg. Ennek legismertebb és leginkább méltatott része a Julianus barát útjáról készített Ricardus-jelentés, amelyet – mint láttuk – már Cseles Márton felfedezett, de a jezsuita rend elmulasztotta annak kiadását. A piarista szerző munkája során Cseles más művét is felhasználta. Szabados elemzi és értékeli Desericzky művét, valamint felhívja a figyelmet arra, hogy a szerző még a kiadás előtt ismerte Anonymus kódexét, majd a kiadott változatot is, s a gestát nagymértékben kiaknázza, sőt terjedelmes részleteket idézett is belőle.

Az V. fejezet (*A kiteljesedés kora – Pray György és Katona István*) a magyarországi kritikai történetírás kiteljesedését mutatja be a XVIII. század második felében Pray György és Katona István, a két kiváló jezsuita történetkutató munkásságának áttekintésével. Az első alfejezetben (*I. Pray György évkönyvei és történeti értekezései*) Pray György életmű-

vét elemzi a könyv szerzője. Szabados György megállapítja, hogy Pray két tekintetben ért el tudományos áttörést. A magyar orientalisztika előfutára lett azáltal, hogy felhasználta, s ily módon közkinccsé tette a távol-keleti forrásokban található ismereteket, másrészt maradandó megállapításokat tett IX–X. századi történelmümről. Ez utóbbiak egy része ma is helytálló, más részük esetében a problémafelvetés elsősége Pray érdeme. A magyar őstörténet tárgyalása során ő is a hun–avar–magyar hármasság alapján áll, de az egyes népek életét már egymástól elkülönítve tárgyalja. Ő az első, aki állást foglal abban a kérdésben, hogy ki volt a magyarok első fejedelme. Anonymus ellenében a bizánci forrás, Biborbanszületett Konstantin adatát fogadja el, amely szerint az első magyar fejedelem Árpád volt. Pray forráskezelésére jellemző az anyag alapos megrostálása és kritikája, valamint a források ütköztetése egymással. Munkáinak megalapozottságára utal, hogy több krónikát még kéziratos formában ő használt elsőként. Szabados ezek közül Kézai Simon munkájának, valamint a Pozsonyi Krónikának az ismeretét bizonyította. A második alfejezet (*II. Katona István Történetírása – a Historia Critica*) Katona István történetírói tevékenységét ismerteti, elsődlegesen *Historia Critica* című fő műve alapján, amely 42 kötetben követi nyomon az eseményeket a honfoglalástól 1810-ig. Szabados nagy elismeréssel nyilatkozik Katona munkásságáról, és a *Historia Critica*ról, amelynek első kötetét, valamint azt, amelyik István király korával foglalkozik, igen behatóan elemzi. Megállapítja, hogy Katona munkásságával bekövetkezett a tudományos elődő-szemlélet „anonymusi fordulata”, a *Historia Critica* ugyanis nem a hun–avar–magyar hármasságra épít, hanem a *Gesta Hungarorum*mal egybehangzóan a megszakítatlan Kárpát-medencei jelenlét mellett áll ki. Figyelmet érdemel, hogy Katona fogalmazta meg azt a nézetet, amely szerint a szállásváltás hét évig tartó, több szakaszra bontható folyamat volt. Az első magyar fejedelem személyét a Névtelen mesterrel együtt Álmosban találta meg. Katona István volt az, akinek ábrázolásmódjában kiteljesedett István nagyfejedelem és király történelmi alakja, s ugyancsak Katona ragaszkodott a magyar korona szentszéki eredeztetéséhez. A jeles történetkutató fő művén kívül Szabados György elemzi egyéb munkáit is, közöttük azt az írást, amely röviden, tematikus elrendezésben mutatja be a magyar uralkodók és népük dolgait. Kiemeli és méltatja a kalocsai egyházmegye történetéről készített feldolgozást, valamint azon történelmi vitairatokat, amelyek a „Nagymorva Birodalom” földrajzi elhelyezkedésére vonatkoznak, és szót ejt arról is, amely a Szent Korona kérdéskörét érinti. A könyv szerzője megállapítja, hogy az ötödik fejezetben tárgyalt két kiváló jezsuita kutató közül az utókor Prayt méltán igen nagyra értékeli, kritikai történetírásunk megalapítójaként tartva számon őt. Joggal hiányolja azonban a Katona Istvánra irányuló nagyobb figyelmet, mert életművében nem csupán a részletkérdések tisztázása és a hatalmas tudományos apparátus létrehozása becsülendő, hanem a nemzeti történetünk jelképes kezdőpontjairól megfogalmazott gondolatai is időtálló szellemi értéket képviselnek. Szerzőnk ezeket a harmadik alfejezetben (*III. Katona István a magyar történelem kezdeteiről. Az Árpád-ház tana. Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról*) veszi vizsgálat alá. E gondolatok egyike az „Árpád-ház” tételének kidolgozása és közzététele 1779-ben. Szabados gondosan végigvezeti azt a folyamatot, hogyan és miért jutott el az Álmos fejedelmi elsőségét hangsúlyozó Katona e gondolat megfogalmazásához. Szerzőnk azt is hangsúlyozza, hogy a jeles jezsuita által elfogadott elnevezés mögött az a meggyőződés rejlik, hogy a magyarság története nem Szent Istvánnal, hanem Álmossal és Árpáddal kezdődik. Nagy érdeme Kato-

nának továbbá Szent István történelmi helyének kijelölése. 1788-ban elhangzott emlékezésében Attilát és Istvánt állítja szembe egymással. Attila a gyors és látványos, de törékeny és mulandó hódítást, Szent István a maradandó országépítést képviseli. Katona tehát az első magyar király jelentőségét a folyamatos keresztény államiség kialakításában látja. Szabados rámutat, hogy történelmünknek azon jelképértékű személyiségei, akik a pogány és keresztény kezdeteket és újramezítéseket jelképezik, Katona által nyerték el mai helyüket, s az elődó-szemlélet ma is érvényes hangsúlyait e kiváló jezsuita tudós jelölte ki.

Ismertetésünk végére érve megállapíthatjuk, hogy Szabados György kiváló tudományos monográfiát írt, amely nem csak tartalmát tekintve értékes, hanem megformálását illetően is elismerést érdemel. A könyv adatgazdagságáról, alaposágáról, áttekinthető, jó tagolásáról esett már szó. Mindenképpen ki kell emelnünk továbbá a szerző biztos latin nyelvtudását, sajátosan egyéni, ugyanakkor nem túlhajtott stílusát, valamint azokat a logikus és gördülékeny átvezetéseket, amelyek az egyes fejezeteket, témákat, illetve szerzőket egymáshoz kapcsolják. Egy-egy szerző munkássága mögött – Szabados jól átgondolt rövid tájékoztatásának köszönhetően – felsejlik az ember, az alkotó jelleme, egyénisége, s az adott kor fő jellemzői mellett olykor egy-egy érdekes, sajátos körülmény is. Az olvasó a könyv minden mondatában érezheti, hogy írója nem csupán szakértelemmel, figyelemmel és szorgalommal, hanem lelkesedéssel, őszinte érdeklődéssel és szeretettel is fordul témája felé. Véleményem szerint könyve épp ezáltal válik nem csak a szűkebb szakma részére értékesé, hanem a történettudomány iránt érdeklődők nagyobb tábora számára is hasznossá és érdekessé.

Dér Terézia

